

PROFESOR ANNA KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA
(1.09.1934–13.08.2011).
SZKIC DO PORTRETU

Trudno przychodzi wyobrazić sobie dzisiejszy stan wiedzy o neolicie ziem polskich bez dokonania Profesor Anny Kulczyckiej-Leciejewiczowej. Przyszła Profesor archeologii urodziła się 1 września 1934 r. w Tarnopolu¹. Anna Teresa lub Teresa – tak się podpisywała w naszej korespondencji, należącej do minionej epoki listów pisanych ręcznie na papierze i w dedykacjach swoich prac, pochodziła z terenów II Rzeczypospolitej, które po II wojnie światowej zostały wcielone do ZSRR. Rodzina Kulczyckich zamieszkała wówczas w Jedlinie Zdroju pow. wałbrzyski. Tam Teresa ukończyła szkołę podstawową. Następnie jej rodzice przenieśli się do Krynicy, pow. nowosądecki, gdzie Teresa uczyła się w gimnazjum i liceum ogólnokształcącym. Związek z Krynicą zaznaczał się kolekcją prac Nikifora na ścianach wrocławskiego mieszkania Państwa Leciejewiczów przy ul. Drukarskiej nr 6.

Po zdaniu w 1952 r. egzaminu dojrzałości Anna Teresa podjęła studia w Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, kierunek historia kultury materialnej (hkm), specjalizując się w dziedzinie archeologii Polski. W czasie studiów skoncentrowała swoje zainteresowania na początku młodszej epoki kamienia, a zwłaszcza na kulturze ceramiki wstęgowej rytej. Działała aktywnie w Kole Naukowym Archeologów Polski Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego, uczestnicząc pod kierunkiem pracowników Zakładu Archeologii Polski tej uczelni w przygotowywaniu monografii archeologicznej powiatu krakowskiego. Przedstawiła w niej, wraz z nieco młodszym Januszem Krzysztofem Kozłowskim, materiały neolitycznych kultur pochodzenia południowego (2)². W czerwcu 1956 r. otrzymała dyplom magistra historii kultury materialnej wydany przez Wydział Filozoficzno-Historyczny na podstawie pracy

¹ Szkic ten został przygotowany na podstawie fragmentów znacznie obszerniejszego artykułu poświęconego sylwetce naukowej Prof. Anny Kulczyckiej-Leciejewiczowej na tle jej czasów, który zostanie opublikowany w innym miejscu. W artykule znajdują się liczne odniesienia do literatury przedmiotu tutaj pominiętej, poza pracami Prof. A. Kulczyckiej-Leciejewiczowej i pojedynczymi innymi publikacjami. Autor bardzo dziękuje Paniom mgr Barbarze Burchard, prof. Elżbiecie Dąbrowskiej-Zawadzkiej, prof. Marii Dekównie, mgr Danucie Piotrowskiej, mgr Aleksandrze Szymańskiej-Bukowskiej oraz Panom prof. Zbigniewowi Bukowskiemu, prof. Ryszardowi Grygielowi i prof. Marianowi Rębkowskiemu za udostępnienie fotografii, które zilustrowały tekst, lub informacji, które umożliwiły przygotowanie podpisów do nich. Pani mgr Marzenie Woźny z Muzeum Archeologicznego w Krakowie dziękuję za przekazanie istotnych danych, które wykorzystałem przygotowując ten artykuł.

² Liczby w nawiasach odpowiadają numerom oznaczającym kolejne pozycje w zamieszczonej bezpośrednio po tym artykule *Bibliografii prac prof. dr hab. Anny Kulczyckiej-Leciejewiczowej*, opracowanej przez dr Hannę Kowalewską-Marszałek. Serdecznie dziękuję Autorce za udostępnienie bibliografii zaraz po jej skompletowaniu.

Ryc. 1. Biskupin, pow. żniński, stanowisko 6. Lipiec 1953 r. Anna Kulczycka (z lewej) i Stefania Kuźniar, studentki historii kultury materialnej z Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w trakcie mycia zabytków.

Fot. ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Biskupinie

Fig. 1. Biskupin, Żnin district, site 6. July 1953. Anna Kulczycka (on the left) and Stefania Kuźniar, students of history of material culture from the Jagiellonian University in Cracow, washing artifacts.

Photo from collection of Archaeological Museum in Biskupin

zatytułowanej *Kultura ceramiki wstęgowej rytej w górnym dorzeczu Wisły* (140), napisanej pod kierunkiem prof. R. Jamki.

Studia zaszczyliły w adeptce archeologii zamiłowanie do badań terenowych. W tym okresie uczestniczyła między innymi w Archeologicznym Obozie Szkoleniowym w Biskupinie (ryc. 1 i 2), w badaniach różnych stanowisk z wczesnego średniowiecza oraz przez kilka sezonów w wykopaliskach stanowisk archeologicznych położonych na lessowej terasie Wisły na wschód od Krakowa, przede wszystkim w Igołomi, wówczas pow. proszowicki, i na terenie Nowej Huty. Były to stanowiska z różnych epok, często wielokulturowe – z obiektami i materiałami z czasów od neolitu po wczesne średniowiecze. W Igołomi, krótko po II wojnie światowej, archeolodzy otrzymali do dyspozycji dużą część klasycystycznego pałacu położonego w rozległym angielskim parku, obecnie, od wielu lat, Pracowni Archeologicznej krakowskiego Oddziału Instytutu Archeologii i Etnologii PAN³.

³ Od 2011 r. Ośrodek Archeologii Gór i Wyżyn Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.

Ryc. 2. Biskupin, pow. żniński, stanowisko 6 – wczesnośredniowieczna osada rzemieślnicza. Działka VI, ćw. Beta. 8 lipca 1953 r. Jeden z zespołów prowadzonych przez dr. Włodzimierza Szafrąńskiego. Od lewej: Anna Żukowska (obecnie Uzarowicz-Chmielewska), Jerzy Zyzak, Anna Kulczycka, Jan Gromnicki, Maria Dekówna; z tyłu Barbara Urbańska.

Fot. ze zbiorów Muzeum Archeologicznego w Biskupinie

Fig. 2. Biskupin, Żnin district, site 6 – Early Medieval artisan settlement. Lot VI, ex. Beta. 8 July 1953. One of the teams led by Dr. Włodzimierz Szafrąński. From left to right: Anna Żukowska (now Uzarowicz-Chmielewska), Jerzy Zyzak, Anna Kulczycka, Jan Gromnicki, Maria Dekówna; at the back Barbara Urbańska.

Photo from collection of Archaeological Museum in Biskupin

Anna Teresa bardzo polubiła to miejsce (ryc. 3). W przyszłości będzie chętnie wracać w jego gościnne progi.

W 1956 r. mgr Anna Kulczycka podjęła pracę w Muzeum Archeologicznym w Krakowie (MAK). Prowadziła wykopaliska w Nowej Hucie i w jej otoczeniu, między innymi na stanowisku IV w Pleszowie, obejmującym część obszaru wielokulturowej osady (4). Z tym stanowiskiem związana jest jej pierwsza publikacja (1). Poza stanowiskiem w Pleszowie Anna Teresa kierowała badaniami archeologicznymi w Krakowie na Rynku Głównym i w Targowisku, pow. bocheński; uczestniczyła też w innych pracach wykopaliskowych. Współpracowała w tym czasie z krakowskim Zakładem Archeologii Polski Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN (ZAP IHKM), w którym znalazły zatrudnienie jej serdeczne koleżanki. Przez kilka lat uczestniczyła w badaniach wczesnośredniowiecznego grodziska w Stradowie, pow. kazimierski. W trakcie tych badań prof. Stefan Nosek umożliwił młodej archeolożce

Ryc. 3. Igołomia, pow. proszowicki. Październik 1956 r. Mgr Anna Kulczycka w dniu św. Teresy przed pałacem.

Fot. E. Dąbrowska

Fig. 3. Igołomia, Proszowice district. October 1956.

Anna Kulczycka MA on St Theresa's Day in front of the palace.

Photo E. Dąbrowska

przeprowadzanie wykopalisk stanowiska kultury pucharów lejkowatych w Zawarży, pow. pińczowski (8, 11, 12, 21). Poza sprawozdaniami z wykopalisk publikowała w tym czasie materiały ze stanowisk kultur wstęgowych (6, 7) i studiowała chronologię relatywną kultury ceramiki wstęgowej rytej w dorzeczu górnej Wisły (9, 19). Do ważnych publikacji z tego wczesnego okresu należy artykuł poświęcony pierwszym materiałom kultury bukowogórskiej odkrytym na północ od Karpat, przygotowany wraz z mgr. Januszem K. Kozłowskim (3).

W 1961 r. rozpoczęły się badania weryfikacyjne stanowisk w Trzebiesławicach, Samborcu i Malicach, pow. sandomierski, prowadzone przez Ekspedycję Neolityczną ZAP IHKM PAN, kierowaną przez mgr Jadwigę Kamińską (1922–2002) – znaną wśród przyjaciół jako Kuca (32). W skład kadry Ekspedycji wchodziły również Barbara Burchard z ZAP IHKM oraz Anna Teresa z MAK (ryc. 4). Teresa chętnie wracała we wspomnieniach do tamtych lat i badań, które wraz z przyjaciółkami z Ekspedycji Neolitycznej zapisały się bardzo dobrze w jej pamięci (32, 126).

Badania w Samborcu poza cennymi materiałami do znajomości osadnictwa społeczności wstęgowych przyniosły nieoczekiwane rewelacyjne odkrycie cmentarzyska związanego z pojawieniem się na Wyżynie Sandomierskiej przedstawicieli kultury pucharów dzwonowatych. Stało się ono przedmiotem opracowań Kucy i Teresy o dużym znaczeniu poznawczym w badaniach schyłku neolitu w dorzeczu Wisły (16, 17, 29).

Ryc. 4. Malice, pow. sandomierski. Sierpień 1961 r. Kadra Ekspedycji Neolitycznej Zakładu Archeologii Polski IHKM PAN z Krakowa w trakcie przerwy śniadaniowej. Od prawej: Anna Kulczycka, Barbara Burchard, Jadwiga Kamińska (Kuca) i rysowniczką Z. Kobańska.

Fot. ze zbiorów B. Burchard

Fig. 4. Malice, Sandomierz district. August 1961. The team of Neolithic Expedition Department of Archaeology of Poland IHKM PAN from Cracow during lunch break. From right to left: Anna Kulczycka, Barbara Burchard, Jadwiga Kamińska and illustrator Z. Kobańska.

Photo from collection of B. Burchard

W 1964 r. Anna Teresa zawiera związek małżeński z dr Leszkiem Leciejewiczem (1931–2011), cieszącym się już szerokim uznaniem badaczem wczesnego średniowiecza, uczniem i współpracownikiem prof. W. Hensla. Z początkiem 1965 r. przenosi się do męża pracującego w IHKM PAN w Warszawie. Ukoronowaniem okresu krakowskiego było ukazanie się drukiem podsumowania jej kilkuletnich studiów nad chronologią kultury ceramiki wstęgowej rytej w dorzeczu górnej Wisły (19). Opuszcza Kraków ze sprecyzowanymi zainteresowaniami ogniskującymi się wokół pierwszych społeczności rolniczych, określanym mianem „naddunajskich” lub wstęgowych; uwagę koncentruje przede wszystkim na kulturach ceramiki wstęgowej rytej i kłutej.

Po kilku miesiącach zamieszkiwania w Warszawie Anna Teresa została zatrudniona w Zakładzie Neolitu i Wczesnej Epoki Brązu IHKM PAN. Pracowała w pałacyku

przy ul. Długiej 26, nieopodal Starego Miasta, w którym mieściła się wówczas centrala Instytutu. Zajmowała wraz z Zygmuntem Krzakiem duży pokój z widokiem na dziedziniec i ul. Długą. Po zakończeniu wykopalisk w Samborcu (32) napisała tu pierwsze własne studium podsumowujące aktualną wiedzę o wspólnotach kultur ceramiki wstęgowej rytej i kłutej w Polsce (24) oraz ukończyła rozpoczętą w Krakowie monografię osadnictwa społeczności naddunajskich z Nowej Huty – Pleszowa (25, 26).

Nowe tendencje w rozumieniu i przedstawianiu początków neolitu w dorzeczu Wisły i Odry widać we wspomnianej pierwszej dużej pracy poświęconej wspólnotom kultury ceramiki wstęgowej w Polsce (24). Zeszyt „Archeologii Polski” z obszernym artykułem Anny Kulczyckiej-Leciejewiczowej zatytułowanym *Ze studiów nad kulturą ceramiki wstęgowej w Polsce* ukazał się wiosną 1968 r. Kupiłem go w poniedziałek, 29 lipca tegoż roku, w księgarni naukowej w Krakowie, w trakcie uczestniczenia w badaniach w Olszanicy i artykuł o kulturze ceramiki wstęgowej przeczytałem od razu, jednym tchem. W stosunku do wcześniejszej literatury poświęconej tej kulturze była to praca nowatorska, ukazywała nie wykorzystywane dotąd w archeologii polskiej perspektywy badań osadnictwa wczesnorolniczego, czego odkrycia olszanickie były inną wspaniałą zapowiedzią.

W Warszawie do najważniejszych prac Teresy należało napisanie nowego syntetycznego ujęcia poświęconego kulturom ceramiki wstęgowej rytej i kłutej, przeznaczonego do agielskojęzycznej syntezy neolitu, przygotowywanej pod redakcją Tadeusza Wiślańskiego (1931–1989) oraz, wraz z Kućą, drugiego artykułu poświęconego kulturze pucharów dzwonowatych w Polsce do tego samego dzieła (29, 31).

Lata warszawskie ukształtowały Annę Teresę jako uczoną otwartą na nowe kierunki w badaniach neolitu, wykraczającą w swoich pracach poza paradygmat archeologii kulturowej, zgodnie z którym pisała swoje prace w okresie krakowskim. Wspomniane nowe tendencje w ujmowaniu tematyki kultur naddunajskich znalazły wyraz w dwóch ostatnich artykułach, które należy wiązać z warszawskim okresem jej pracy naukowej, chociaż ukazały się one już po zamieszkaniu Autorki we Wrocławiu (36, 39). Dużą rolę w powstaniu jej nowego spojrzenia na młodszą epokę kamienia i społeczności kultur naddunajskich odegrały rozmowy z mężem – Leszkiem Leciejewiczem, oraz analizy środowiska naturalnego i rekonstrukcje modeli gospodarki neolitycznej przedstawione w tym czasie w pracach T. Wiślańskiego, S. Tabaczyńskiego i J. Kruka⁴.

Szersze od dotychczasowego spojrzenie na tradycyjną tematykę kultur naddunajskich i umiejętności syntezy początków neolitu, wykazane w okresie warszawskim,

⁴ T. Wiślański, *Próba zarysowania podstawowych form osadnictwa neolitycznego w Polsce północno-zachodniej*, „Archeologia Polski”, t. 10:1966, z. 2, s. 474–505; t e n ż e, *Podstawy gospodarcze plemion neolitycznych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław 1969; S. Tabaczyński, *Główne etapy rozwojowe wspólnot wczesnorolniczych na Bliskim Wschodzie. Problematyka i przegląd ostatnich odkryć*, „Archeologia Polski”, t. 13:1968, z. 1, s. 7–55; t e n ż e, *Neolit środkowoeuropejski. Podstawy gospodarcze*, Wrocław 1970; J. Kruk, *Strefy zasiedlenia i eksploatacji środowiska we wczesnym neolicie na lessach Niecki Nidziańskiej*, [w:] *Z badań nad kulturą ceramiki wstęgowej rytej*, J.K. Kozłowski red., Kraków 1970, s. 37–48; t e n ż e, *Studia osadnicze nad neolitem wyżyn lessowych*, Wrocław 1973.

zaowocowały powierzeniem Annie Teresie odpowiedzialnego zadania – przygotowania pierwszej części tomu drugiego *Prahistorii ziem polskich*, poświęconej osadnictwu i kulturze społeczności kręgu naddunajskiego w dorzeczach Wisły i Odry. Jego realizację rozpoczęła w Zakładzie Neolitu i Wczesnej Epoki Brązu IHKM PAN w Warszawie, a kontynuowała we Wrocławiu.

W 1971 r. doc. dr. hab. Lech Leciejewicz został powołany na stanowisko kierownika nowo utworzonego Zakładu Archeologii Nadodrza IHKM PAN we Wrocławiu i Leciejewiczowie przenieśli się z Warszawy do stolicy Dolnego Śląska. Anna Teresa otrzymała w nowym Zakładzie etat starszego asystenta i wygodny, samodzielny pokój do pracy, prowadzący do gabinetu Leszka.

Przenosząc się do Wrocławia, Teresa zamierzała podjąć badania genezy neolitu śląskiego i osadnictwa społeczności kultur ceramiki wstęgowej rytej i klutej w tym regionie, znacznie słabiej rozpoznany archeologicznie od dorzecza górnej Wisły. Możliwość podjęcia badań terenowych ważnych dla znajomości wczesnego neolitu na Dolnym Śląsku powstała zaraz po przeprowadzce, ponieważ rok wcześniej odkryto przy budowie obwodnicy Niemczy interesujące stanowisko wczesnoneolityczne. Po podjęciu pracy w Zakładzie Archeologii Nadodrza Anna Teresa kontynuowała wykopaliska ratownicze w Niemczy (34, 51, 71).

Jesienią 1972 r. Anna Teresa przeprowadziła badania sondażowe w Strachowie, pow. strzeliński. Dostarczyły one obiecujących materiałów późnej fazy kultury ceramiki wstęgowej rytej, tak zwanej fazy szareckiej (38). Do badań w Strachowie powróciła w 1975 r., odkrywając tam także pozostałości osadnictwa wspólnot kultury pucharów lejkowatych (47, 48). Kontynuowała je corocznie z ramienia IHKM PAN do 1985 r. (52, 76, 85, 86, 93, 96). W 1988 r. przeprowadziła tam jeszcze badania weryfikacyjne (98).

Najważniejszym zadaniem Anny Teresy na początku pracy we Wrocławiu było zakończenie przygotowywania syntezy poświęconej pierwszym wspólnotom rolniczym do tomu II *Prahistorii ziem polskich*. Ta część, w której Autorka omówiła osadnictwo i kulturę wspólnot ceramiki wstęgowej rytej oraz kompleksu lendzielsko-polgarskiego, została ukończona w 1974 r. Stała się ona podstawą rozprawy doktorskiej Anny Leciejewiczowej, zatytułowanej *Pierwsze społeczeństwa rolnicze na ziemiach polskich* (142), przygotowanej pod kierunkiem prof. W. Hensla. Obrona jej odbyła się w Uniwersytecie Warszawskim 7 grudnia 1976 r. W nowym roku Teresa objęła stanowisko adiunkta w Zakładzie Archeologii Nadodrza IHKM PAN we Wrocławiu.

Pracę *Pierwsze społeczeństwa rolnicze na ziemiach polskich...* przeczytałem po raz pierwszy w Lektorium Instytutu Historii UW, gdzie była wyłożona do wglądu przed publiczną obroną. Była to praca znakomita. W historii archeologii polskiej nie było dotąd tak obszernego i wszechstronnego przedstawienia genezy, rozwoju osadnictwa oraz przemian kultury wspólnot naddunajskich w dorzeczach Wisły i Odry. Była w tym duża zasługa wielu dyskusji Teresy z Leszkiem. Pamiętam duże wrażenie, jakie na mnie wywarła lektura tej rozprawy, i jednocześnie świadomość jakiegoś nieporozumienia, ponieważ to świetne dzieło spełniało wymogi bardzo dobrej pracy habilitacyjnej, a było podstawą przewodu doktorskiego.

Autorkę *Pierwszych społeczeństw...* znałem już wówczas dość dobrze. W Warszawie przez kilka miesięcy pracowaliśmy przy jednym biurku, w systemie dyżurowym. Wcześniej pracowała przy nim prof. Zofia Podkowińska (1894–1975). Po przeprowadzce Leciejewiczów do Wrocławia spotykaliśmy się przy okazji ich przyjazdów do Warszawy na zebrania instytutowe lub na święta, spędzane przez nich z rodziną Leszka w podwarszawskim Milanówku. W latach 1972–1976 przyjeżdżałem też kilkakrotnie do Wrocławia na ich zaproszenie⁵, a później w związku z wydawaną przez Wydawnictwo im. Ossolińskich książką o neolitycznych zespołach pracownianych z kopalni krzemienia w Sąspowie. Było to zawsze okazją do spotkań i rozmów. Przygotowując wówczas rozprawę doktorską, nie rozumiałem, dlaczego Anna Teresa nie sfinalizowała swojego doktoratu około roku 1970. Kilka jej publikacji z lat 1964–1970 składałoby się na dobrą pracę doktorską poświęconą kulturze ceramiki wstęgowej rytej w Polsce lub w dorzeczu górnej Wisły na tle regionów sąsiednich (19, 24–26, 30, 31). Wspomniałem o tym w jednej z naszych rozmów. Teresa przyznała rację, ale widać było, że nie jest to dla niej kwestia istotna; o stopnie i tytuły naukowe nie dbała nigdy.

Tom drugi *Prahistorii ziem polskich* ukazał się późną wiosną 1979 r., uhonorowany już wcześniej prestiżową nagrodą Sekretarza Naukowego PAN. Część poświęcona pierwszym społeczeństwom rolniczym, pióra Anny Teresy, została przyjęta bardzo dobrze; zwykle jest uznawana za najlepszą z całego tomu (59). Dzisiaj, na początku drugiej dekady XXI stulecia, znacznie trudniej dostrzec wszystkie atuty podejścia Anny Teresy do tego złożonego tematu, ale w 1979 r. nowe horyzonty w tej syntezie widać było bardzo wyraźnie. *Pierwsze społeczeństwa...* są niewątpliwie najwybitniejszym dziełem w całym dorobku naukowym ich Autorki.

Po zakończeniu pisania pracy poświęconej pierwszym społeczeństwom rolniczym na ziemiach polskich Anna Teresa powróciła do badań początków neolitu na Śląsku. W 1975 r. podjęła ponownie wykopaliska w Strachowie (ryc. 5) i prace rozpoznawcze w Ciepłowodach, pow. ząbkowicki, w celu ustalenia chronologii, charakteru i zasięgu śladów osadnictwa społeczności kultury ceramiki wstęgowej rytej (46–49).

Nowe, szerokopłaszczyznowe badania wykopaliskowe osad kultury ceramiki wstęgowej klutej prowadzone przez J. Romanow na stanowiskach w Gniechowicach i Starym Zamku, pow. wrocławski⁶, w latach 1971–1976, przyniosły nieoczekiwane najwcześniejsze materiały kultury ceramiki wstęgowej rytej, nieznane dotąd z Polski. Zostały one udostępnione przez badacza Teresie i wykorzystane częściowo już w pracy o pierwszych społeczeństwach rolniczych na ziemiach polskich i w następnej (59, 62).

⁵ Z inicjatywy i za pośrednictwem Teresy i Leszka wkrótce po ich przeprowadzce do Wrocławia otrzymałem od Janiny Bukowskiej-Gedigowej propozycję opracowania materiałów krzemienych z osady w Pietrowicach Wielkich. Materiały obejrzałem we Wrocławiu – jeszcze w magazynie na ul. Szewskiej, i propozycję przyjąłem. Materiały przesłano mi do Instytutu w Warszawie, ale na gorące prośby mgr. Bogdana Balcera, który właśnie przeszedł z PMA do pracy w IHKM PAN, w naszym Zakładzie, odstąpiłem je w 1973 r. Koledze. Ponadto w tym czasie analizowałem dla Anny Teresy materiały krzemienne z kilku stanowisk neolitycznych i przygotowywałem tablice z rysunkami wytworów krzemienych społeczności naddunajskich do *Pierwszych społeczeństw rolniczych...* (59).

⁶ J. Romanow, *Węzłowe problemy kultury ceramiki wstęgowej klutej na Śląsku*, [w:] *Początki neolityzacji Polski południowo-zachodniej*, W. Wojciechowski red., Wrocław 1979, s. 51–67.

Ryc. 5. Strachów, pow. strzeliński. Dr Anna Kulczycka-Leciejewiczowa (pierwsza z lewej) wraz z pracownikami w czasie wykopalisk w 2 połowie lat 1970.

Fot. ze zbiorów Ośrodka Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza IAE PAN we Wrocławiu

Fig. 5. Strachów, Strzelin district. Dr. Anna Kulczycka-Leciejewiczowa (first on the left) together with workers during excavations in the 2nd half of 1970s.

Photo from collection of Center for Studies of Late Antiquity and Early Medieval Culture IAE PAN in Wrocław

Znając bardzo dobrze materiały kultur pochodzenia południowego w Polsce oraz dysponując własnymi, oryginalnymi wynikami ich analiz, Anna Teresa przedstawiała wyniki swoich badań na forum międzynarodowym; nie unikała również dyskusji w kraju (55, 61, 73, 83, 92, 95, 106, 119, 130–132, 139).

W październiku 1980 r. Teresa była współorganizatorką II Międzynarodowego Seminarium Petroarcheologicznego, które obradowało we Wrocławiu (66). Od tego czasu studia nad neolitycznymi narzędziami kamiennymi stały się jednym z nurtów jej zainteresowań naukowych, a Wrocław, obok Poznania, był przez dłuższy czas ważnym ośrodkiem badań tej kategorii zabytków (83, 90, 110, 127), również dzięki zaangażowaniu się w tę nową w Polsce dziedzinę archeologii i współpracę archeologiczno-petrograficzną innych uczonych wrocławskich, archeologa prof. Włodzimierza Wojciechowskiego i petrografa prof. Alfreda Majerowicza.

Stan wojenny i następne lata schyłku PRL to trudny okres w życiu codziennym. We Wrocławiu ponurą atmosferę rozjaśniły dopiero happeningi Pomarańczowej Alternatywy, o których Anna Teresa opowiadała z radością. Ciężka atmosfera polityczna i stagnacja tych lat odbiła się na wynikach pracy naukowej wielu uczonych. Aktywność Teresy też była słabsza. Z tego czasu trwałe znaczenie ma seria

artykułów poświęcona najstarszej fazie osadnictwa społeczności ceramiki wstęgowej rytej w Polsce i na Dolnym Śląsku (78, 79, 88, 91, 92).

Prawdopodobnie w drugiej połowie lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku powstał u Anny Teresy zamysł szerszego podsumowania wyników prac własnych oraz prowadzonych przez innych badaczy neolitu na Dolnym Śląsku. Kształt tego podsumowania wyłaniał się w dyskusjach prowadzonych z Leszkiem, odzwierciedlał rozumienie przez Teresę społeczności wczesnorolniczych i fenomenu neolitu oraz nawiązywał do najlepszych wzorów podobnych opracowań w literaturze przedmiotu polskiej i obcej. Teresa od wczesnego okresu pracy naukowej interesowała się procesami osadniczymi (12, 21). Ten kierunek badań, widoczny już w części syntetycznej monografii osady pleszowskiej (25), rozwijała w następnych studiach wczesnoneolitycznych stanowisk w dorzeczu górnej Wisły i kontynuowała w badaniach dolnośląskich, aż po pracę habilitacyjną (34, 36, 39, 49, 71, 73, 76, 91, 92, 94, 95, 100, 101).

Książka *Osadnictwo neolityczne w Polsce południowo-zachodniej. Próba zarysu organizacji przestrzennej* ukazała się w końcu 1993 r. (105). Ta interesująca praca jest próbą charakterystyki organizacji przestrzennej wspólnot zamieszkujących na określonym w tytule obszarze od połowy VI do połowy III tysiąclecia p.n.e. na tle środowiska naturalnego w tym czasie. Anna Teresa wskazała mezo- i mikroregiony zasiedlane przez społeczności kolejnych kultur archeologicznych, od najstarszej fazy kultury ceramiki wstęgowej rytej po osadnictwo wspólnot kultury pucharów dzwonowatych. Omówiła środowisko naturalne zamieszkanych terenów, sposoby jego eksploatacji przez społeczności ludzkie kolejnych kultur i rozmiary zakładanych osiedli z ich zabudową. W podsumowaniu Autorka przedstawiła złożone związki zachodzące między warunkami i formami osadnictwa a gospodarką oraz rozwojem kultury i mobilnością badanych społeczeństw.

Monografia poświęcona osadnictwu neolitycznemu w Polsce południowo-zachodniej (105) była podstawą przewodu habilitacyjnego Teresy. Stopień naukowy doktora habilitowanego został nadany dr Annie Kulczyckiej-Leciejewiczowej uchwałą Rady Naukowej IAE PAN z dnia 23 czerwca 1994 r. (zob. fot. na początku niniejszego tomu). W tym samym roku książka ta została wyróżniona nagrodą Wydziału I Nauk Społecznych PAN im. Erazma Majewskiego. Nieco wcześniej Teresa otrzymała Złoty Krzyż Zasługi (1993 r.) w uznaniu Jej wkładu w badania młodszej epoki kamienia i w osiągnięcia Instytutu Archeologii i Etnologii PAN (d. IHKM PAN). Dowodem docenienia pozycji naukowej Uczonej w środowisku wrocławskim było powołanie Teresy w skład Komisji Archeologicznej Oddziału PAN we Wrocławiu w 1993 r. i wybór na członka Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego w roku następnym. Dr hab. Anna Kulczycka-Leciejewiczowa otrzymała w Instytucie etat docenta, poczynając od lutego 1995 r.

Tematykę archeologii osadnictwa i zagadnień eksploatacji środowiska naturalnego przez społeczności neolityczne Anna Teresa podejmowała również w następnych latach (112, 121, 130, 134). Pożyteczna i wysoko oceniana jest zwłaszcza praca poświęcona osadnictwu neolitycznemu we wschodniej części środkowego i dolnego Nadodrza (108). Nie mniej istotne są analizy osadnicze w monografiach kolejnych wiosek neolitycznych publikowanych przez Uczoną (114, 128, 137).

Ryc. 6. Wrocław, 14 stycznia 1999 r. Uroczystość we wrocławskim Oddziale Instytutu Archeologii i Etnologii PAN z okazji otrzymania przez dr hab. Annę Kulczycką-Leciejewiczową tytułu naukowego profesora.

Fot. dzięki uprzejmości M. Rębkowskiego

Fig. 6. Wrocław, 14 January 1999. Gala at the Wrocław Branch of the Institute of Archaeology and Ethnology PAN on the occasion of Dr. Anna Kulczycka-Leciejewiczowa being awarded the title of professor.

Photo courtesy of M. Rębkowski

Po zakończeniu przewodu habilitacyjnego Anna Teresa powróciła do opracowywania materiałów z wykopalisk w Strachowie, największego przedsięwzięcia w swojej bogatej karierze terenowej. Książka *Strachów. Osiedla neolitycznych rolników na Śląsku* ukazała się drukiem w 1997 r. (114). Na podstawie odkrytych i zadokumentowanych pozostałości osadniczych Teresa analizuje w niej wielkość i strukturę przestrzenną kolejnych osad lokowanych na badanej przez nią wiele lat przestrzeni, omawia zabudowę mieszkalną i infrastrukturę gospodarczą, przeprowadza wzorową analizę licznego zbioru fragmentów ceramiki. Pracę kończy udana próba rekonstrukcji osad kolejnych wspólnot zamieszkujących badany teren, prowadzonej przez nie gospodarki i ich dalekosiężnych związków (114).

Wieloletnie badania wykopaliskowe w Strachowie i opracowanie monograficzne dokonanych tam odkryć należą do największych osiągnięć naukowych Anny Teresy (114). Monografia strachowska stała się podstawą wszczęcia przewodu profesorskiego jej Autorki.

Prezydent Rzeczypospolitej Aleksander Kwaśniewski nadał dr hab. Annie Kulczyckiej-Leciejewiczowej tytuł naukowy profesora w dniu 26 listopada 1998 r. Uroczyste wręczenie aktu nominacji przez Pana Prezydenta nastąpiło 17 grudnia tego samego roku (ryc. 6).

W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych krystalizują się zainteresowania Anny Teresy historią archeologii. Od tego czasu był to nowy temat naszych rozmów, w tym okresie już głównie telefonicznych. Potwierdzeniem dużych możliwości Teresy w dziedzinie studiów dziejów archeologii jest artykuł poświęcony prof. S. Noskowi, którego przez całe życie darzyła dużym sentymentem (122). Niestety, kilka napisanych prac dotyczących historii archeologii sygnalizuje tylko potencjalne możliwości Autorki na tym polu badań (116, 120). Pierwszeństwo otrzymały opracowania źródeł archeologicznych zgromadzonych w trakcie młodzieńczych wykopalisk osady w Zawarży i następujących w Samborcu. Solidna monografia pozostałości wioski wspólnoty kultury pucharów lejkowatych w Zawarży, wzbogacona o opracowania specjalistyczne szczególnych kategorii źródeł, ukazała się drukiem w 2002 r. (128). Książka została zadedykowana pamięci Prof. Stefana Noska, dzięki którego życzliwości Teresa mogła przeprowadzić badania tego dobrze zachowanego stanowiska.

Prof. dr hab. Anna Kulczycka-Leciejewiczowa przeszła formalnie na emeryturę z końcem 2004 r. Miała wówczas za sobą 70 lat bardzo pracowitego życia, z którego większość poświęciła archeologii, w tym blisko 40 lat pracy w Instytucie. Wiek i lata pracy nie zmniejszyły w niczym jej pasji naukowej (ryc. 7). Występuje wraz z grupą współpracowników z różnych ośrodków archeologicznych w Polsce o nowy grant, tym razem na opracowanie ważnych materiałów z badań pozostałości osadniczych wspólnot kultury ceramiki wstęgowej rytej, wyeksplorowanych niegdyś w Samborcu, z dużym udziałem Kierowniczkę zespołu grantowego. Starania kończą się powodzeniem. Materiały są bogate i tak jak wcześniej zabytki z Zawarży przechowywane w magazynach Pracowni Archeologicznej w Igołomi. Teresa powraca wtedy po raz ostatni do pracy w igołomskim Pałacu. Termin przygotowania monografii jest krótki. Anna Teresa, jak zawsze systematyczna i dobrze zorganizowana, sprawnie kieruje niewielkim zespołem⁷. Książkę dedykujemy pamięci Kucy – Jadwigi Korwin-Kamieńskiej, kierowniczkę Ekspedycji Neolitycznej ZAP IHKM PAN, działającej w latach sześćdziesiątych minionego stulecia na Wyżynie Sandomierskiej, serdecznej przyjaciółki Teresy, zaprzyjaźnionej także z innymi członkami naszego zespołu. Monografia *Samborzec. Studium przemian kultury ceramiki wstęgowej rytej* ukazuje się w terminie w 2008 r. (137).

W czasie przygotowywania ostatniej monografii Teresa uczestniczy nadal w spotkaniach naukowych, pisze pojedyncze artykuły (136, 138, 139). Aktywność Jej ogranicza pogarszający się stan zdrowia Leszka – Jego pobyty w szpitalu, operacje. Poświęca Mężowi wiele troski. Prof. dr hab. Lech Leciejewicz odchodzi niespodziewanie 23 marca 2011 r. w czasie tradycyjnego wspólnego marcowego urlopu w Sopocie, w trakcie wizyty w gościnnym domu Oleńki Szymańskiej-Bukowskiej i Zbyszka Bukowskiego (ryc. 8). Anna Teresa nie jest w stanie wypełnić ogromnej pustki. W niespełna pięć miesięcy później chwila nieuwagi w drodze do kościoła prowadzi Ją pod koła samochodu. Jest 13 sierpnia 2011 r.

* * *

⁷ Autor tego szkicu miał honor być jednym z członków tego zespołu.

Ryc. 7. Łódź. Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne. 5 listopada 2004 r. Pokonferencyjne spotkanie z okazji opublikowania pierwszego tomu dzieła *Neolit i początki epoki brązu w rejonie Brześć Kujawskiego i Osłonek*, pióra Ryszarda Grygiela. Prof. Anna Kulczycka-Leciejewiczowa w rozmowie z Prof. Włodzimierzem Wojciechowskim.

Fot. ze zbiorów Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi

Fig. 7. Łódź. Museum of Archaeology and Ethnography. 5 November 2004. Conference to mark the publication of volume I of *Neolit i początki epoki brązu w rejonie Brześć Kujawski i Osłonki* (*The Neolithic and Early Bronze Age in the Brześć Kujawski and Osłonki region*) by Ryszard Grygiel. Prof. Anna Kulczycka-Leciejewiczowa talking to Prof. Włodzimierz Wojciechowski.

Photo from collection of Museum of Archaeology and Ethnography in Łódź

Profesor Anna Kulczycka-Leciejewiczowa należy do grona badaczy, którzy bardzo znacząco rozwinęli wiedzę o pierwszych społecznościach rolniczych zamieszkujących w dorzeczach Wisły i Odry. Uczona ma też duże zasługi we wprowadzaniu wyników polskich badań na fora międzynarodowe, przez swoje publikacje w językach kongresowych, poprzez uczestnictwo w międzynarodowych sympozjach, seminariach i kongresach, jak też dzięki wielu spotkaniom z badaczami neolitu z zagranicy odwiedzającymi Wrocław. Z natury rzeczy tę ważną sferę aktywności Anny Teresy dokumentuje tylko częściowo załączona bibliografia Jej prac.

Teresa uczestniczyła między innymi w czterech kongresach Międzynarodowej Unii Nauk Pre- i Protohistorycznych (UISPP): w Pradze (1966), Belgradzie (1971), Bratysławie (1991) i Forli (1996). W wyniku XIII Kongresu UISPP w Forli (Włochy) została członkiem 14 Komisji UISPP *Cywilizacje neolityczne strefy śródziemnomorskiej i Europy*. W mojej pamięci utrwalił się nasz wspólny pobyt na Kongresie

Ryc. 8. Sopot. 23 marca 2011 r. Ostatnie spotkanie... Od lewej: Prof. Lech Leciejewicz, Mgr Aleksandra Szymańska-Bukowska i Prof. Anna Kulczycka-Leciejewiczowa.

Fot. Z. Bukowski

Fig. 8. Sopot. 23 March 2011. Last meeting... From left to right: Prof. Lech Leciejewicz, Aleksandra Szymańska-Bukowska MA and Prof. Anna Kulczycka-Leciejewiczowa.

Photo Z. Bukowski

w Bratysławie w 1991 r. Słoneczne dni, znakomita atmosfera, optymizm towarzyszące świeżo odzyskanej wolności i Leszek z Teresą bardzo pogodni, w pełni zdrowia i sił, zapraszający gromadkę uczestników Kongresu z IHKM PAN⁸ na przejażdżkę statkiem po Dunaju. Czas szybko mija...

Najbardziej twórcze lata Anna Teresa przeżyła z Lechem Leciejewiczem. Za mojej pamięci byli zawsze nierozłączną parą; dwoje wybitnych uczonych, mądrych, skromnych i szlachetnych ludzi. Anna Teresa wędrując w życiu od Tarnopola, przez Wałbrzych, Krynicy, Kraków, Warszawę do Wrocławia spoczęła na końcu tej długiej drogi u boku męża w rodzinnym grobie Leciejewiczów, jak On w tym samym 2011 r. Była żegnana w sierpniowy, słoneczny dzień przez najbliższych oraz archeologów przybyłych z całej Polski na starym cmentarzu w podwarszawskim Milanówku. Część z nas w krótkim odstępie czasu była w tym miejscu po raz drugi...

Słowa kluczowe: † Anna Kulczycka-Leciejewiczowa (1934–2011), archeologia polska, historia archeologii, społeczności naddunajskie, Zawarża, Samborzec, Strachów

Jacek Lech

⁸ Instytut Historii Kultury Materialnej PAN zmienił nazwę na Instytut Archeologii i Etnologii PAN w kwietniu 1992 r.

PROFESSOR ANNA KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA (1.09.1934– 13.08.2011).
A SKETCH FOR A PORTRAIT

If it were not for the work of Anna Kulczycka-Leciejewiczowa, today our knowledge of the Neolithic in the Polish lands would be much poorer. The future professor of archaeology was born on September 1, 1934 in Tarnopol.^{1*} Anna Teresa, or Teresa – the name she used both in her handwritten letters and when signing dedications – came from the part of the Second Polish Republic which, after World War II, was incorporated into the Soviet Union. Therefore, after the war, the Kulczycki family settled in Wałbrzych. There, Teresa went to primary school. From Wałbrzych, her parents moved to Krynica, Nowy Sącz district, where Anna Teresa attended the local high school. Even when she moved out of the town, her connection with Krynica continued in the form of a collection of paintings by the foremost Polish naïve painter Nikifor, which hung on the walls of the Leciejewicz family home at 6, Drukarska Str. in Wrocław.

After passing her *matura* exam in 1952, Anna Teresa began studying History of Material Culture at the Jagiellonian University in Cracow, specializing in the archaeology of Poland. During her studies, her interests focused on the Early Neolithic, especially the Linear Pottery Culture. She was an active member of the Student Scientific Circle of Archaeology of Poland at the Jagiellonian University. Under the direction of tutors from the Department of Archaeology of Poland, she participated in the writing of an archaeological monograph of Cracow district. Together with one of the younger students, Janusz Krzysztof Kozłowski, she contributed material on Neolithic cultures of southern origin (2).^{2**} In June 1956 she earned her master's degree from the Faculty of Philosophy and History, on the basis of a work entitled *Kultura ceramiki wstęgowej rytej w górnym dorzeczu Wisły (Linear Pottery Culture in the Upper Vistula basin)*, written under the direction of Prof. R. Jamka (140).

Her studies instilled in Anna Kulczycka a passion for fieldwork. In this period she participated in an Archaeological Training Camp at Biskupin (Figs 1 and 2), in excavations of various Early Medieval sites and, for several seasons, in excavations of archaeological sites situated on the loess terrace of the Vistula river to the east of Cracow, primarily at Igołomia, then in Proszowice district, and in the area of Nowa Huta. These were sites from different ages, often multicultural – with features and material from Neolithic times to Early Medieval. In Igołomia there is a classicist palace situated in a large English landscape park, which, shortly after World War II, was placed at the disposal of archaeologists. For many years, it has housed the Archaeological Laboratory belonging to what is today the Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences, Branch in Cracow.³ Anna Teresa was very fond of the place and often returned there (Fig. 3).

After receiving her MA degree, Anna Kulczycka found a job at the Archaeological Museum in Cracow (MAK) and conducted excavations in and around Nowa Huta. One of the nearby sites, at Pleszów, where part of a multicultural settlement was excavated (4), provided material for her first publication (1). She also headed archaeological excavations in Cracow, in the Rynek Główny (Grand Square) and in Targowisko, Bochnia district, as well as participated in various other excavations. At this time, she collaborated with the Cracow Department of Archaeology of Poland in the Institute of History of Material Culture, Polish Academy of Sciences (ZAP IHKM PAN), where some of her close friends were employed. For several years, she was on the team that excavated the remains of an Early Medieval stronghold in Stradów, Kazimierza Wielka district. At the same time, she was given the opportunity, by Prof. Stefan Nosek, to excavate a site of the Funnel Beaker Culture in Zawarża, Pińczów district (8, 11, 12, 21). In this period, the young archaeologist was publishing reports from excavations and material from sites of Linear Pottery Culture (6, 7) and studying the relative chronology of the Linear Pottery Culture in the Upper Vistula basin (9, 19). One of the more important publications from this early period was an article, written together with Janusz K. Kozłowski, devoted to the first archaeological material relating to the Bükk Culture discovered north of the Carpathian Mountains (3).

* The footnote numbers refer to the Polish text.

** The numbers in brackets refer to the numbering of the *Bibliography of works by Prof. Dr Hab. Anna Kulczycka-Leciejewiczowa* prepared by Dr. Hanna Kowalewska-Marszałek and given below.

In 1961, verifying excavations of sites in Trzebiesławice, Samborzec and Malice, Sandomierz district, were initiated and carried out by the Neolithic Expedition of ZAP IHKM PAN, directed by Jadwiga Kamińska (1922–2002). Among the members of the Expedition were Barbara Burchard from ZAP IHKM and Anna Kulczycka from MAK (Fig. 4). She had fond memories of those years of excavation work done together with her close friends from the Neolithic Expedition team (32, 126).

The Samborzec excavations in the Sandomierz Upland provided valuable information about settlement patterns of the Danubian communities. They also brought a splendid discovery – a cemetery of the Bell Beaker Culture. The research work, published by J. Kamińska and Teresa contributed largely to studies of the late Neolithic in the Vistula basin (16, 17, 29).

In 1964, Anna Teresa married Dr. Lech Leciejewicz (1931–2011), a widely recognized scholar of the Early Middle Ages and a student and collaborator of Professor W. Hensel. At the beginning of 1965, Teresa joined her husband in Warsaw, where Dr. Leciejewicz was employed at IHKM PAN. Her crowning achievement of the Cracow period was the publication of the results of her research into the chronology of the Linear Pottery Culture in the river basin of the Upper Vistula, on which she had been working for several years (19). She left Cracow with specified interests focusing on the first farming communities, referred to as “Danubian” and especially on the Linear Pottery and Stroke-Ornamented Pottery Cultures.

After several months in Warsaw, in November 1965, Anna Teresa joined the staff of the Department of the Neolithic and Early Bronze Age at IHKM PAN. She worked in the palace at 26 Długa Street, near the Old Town, housing the headquarters of the Institute. Her large room, shared with Zygmunt Krzak, overlooked the courtyard and Długa Street. When the Samborzec excavations ended, it was here that she wrote her first study summarizing what was then known about the Linear and Stroked Pottery Cultures in Poland (24) and finished the monograph begun in Cracow on the settlement of Danubian communities in Nowa Huta – Pleszów (25, 26).

New developments in the perception and presentation of the Early Neolithic in the basins of the Vistula and the Oder can be seen in the already mentioned first large work devoted to the Linear Pottery communities in Poland (24). The issue of “Archeologia Polski” containing an extensive article by Anna Kulczycka-Leciejewiczowa, entitled *Ze studiów nad kulturą ceramiki wstęgowej w Polsce (From studies of the Linear Pottery Culture in Poland)* appeared in the spring of 1968 (24). I bought it on Monday, July 29th of that year in an academic bookshop in Cracow, while I was on an archaeological dig in Olszanica, and I read it all in one go. When compared with earlier literature relating to this topic, this was an innovative work, showing new perspectives, as yet untapped in Polish archaeology, into research on the settlement processes of early farming communities, of which the Olszanica discovery was another excellent prognostic.

Among the most important works written by Teresa in Warsaw, were a new synthesizing article devoted to the Linear and Stroked Pottery Cultures, intended for *The Neolithic in Poland*, a presentation in English of the Neolithic in the basins of the Vistula and Oder rivers, edited by Tadeusz Wiślański (1931–1989), and, together with Jadwiga Kamińska, a second article for this book devoted to the Bell Beaker Culture in Poland (29, 31).

The years in Warsaw formed Anna Teresa as a scholar open to new trends in Neolithic studies, going beyond the culture history paradigm, according to which she had written her works in her Cracow days. This new perspective on the subject of the Danubian communities, evident in her last two articles, should be associated with her Warsaw period, though they were published after she had already moved to Wrocław (36, 39). A large role in the formation of this fresh view of the New Stone Age and culture of the Danubian communities, was played by the conversations Teresa had with her husband Lech Leciejewicz, as well as analyses of the natural environment and reconstruction models of Neolithic economy presented in the works of T. Wiślański, St. Tabaczyński and J. Kruk.⁴

In her works from the Warsaw period Anna Kulczycka-Leciejewicz presented a wider view regarding the traditional theme of Danubian cultures and showed an ability to look more synthetically at the Early Neolithic. As a result, she was given the responsible task of preparing an extensive work devoted to the settlement and culture of communities associated with the Danubian complex in the basins of the Vistula and Oder rivers. This was to be the first part of the second volume of *Prahistoria*

ziem polskich (Prehistory of the Polish Lands), a synthesis in five volumes, the most important undertaking for IHKM PAN in the second half of the 1960s and in the 1970s. She began her work when still working in the Department of the Neolithic and Early Bronze Age IHKM PAN in Warsaw and continued in Wrocław.

In 1971, Associate Professor Dr. Leszek Leciejewicz was appointed head of the Department of Archaeology of the Oder Region IHKM PAN in Wrocław. Leszek and Teresa moved from Warsaw to the Lower Silesian capital, where Anna Teresa held the position of senior assistant and had her own comfortable room next to her husband's study.

Teresa moved to Wrocław with the intention of studying the origins of the Silesian Neolithic and the settlement processes of communities of the Linear and Stroked Pottery Cultures in a region that had been much less investigated than the Upper Vistula basin. The opportunity to do field work arose almost immediately, as a year earlier an interesting Early Neolithic site had been uncovered during the construction of a bypass for the town of Niemcza. Having assumed her responsibilities in the Department of Archaeology of the Oder Region, Teresa continued rescue excavations in Niemcza (34, 51, 71).

In the autumn of 1972 Anna Teresa carried out a survey in Strachów, Strzelin district, and discovered some promising material from the late phase of the Linear Pottery Culture, the so-called Šarka phase (38). Anna Teresa returned to the Strachów excavations in 1975 and discovered the remains of settlement of the Funnel Beaker Culture (47, 48). She continued to excavate the site on behalf of IHKM PAN each year until 1985 (52, 76, 85, 86, 93, 96; Fig. 5). Additionally, after a two-year break, she returned to Strachów in 1988 to carry out verifying excavations (98).

Initially, Anna Teresa's most important task in Wrocław was completing her work on the first farming communities in Poland for the second volume of the *Prehistory of the Polish Lands*. This part of the book, devoted to the settlement and culture of communities of the Linear Pottery and Lengyel-Polgar cultural complex, was finished in 1974. It became the basis for her doctoral dissertation entitled *Pierwsze społeczeństwa rolnicze na ziemiach polskich (The first farming societies in the Polish lands)*, prepared under the direction of Professor Witold Hensel (142). The defense of her thesis took place at the University of Warsaw on December 6, 1976. The following year, Teresa assumed the position of assistant professor in the Department of Archaeology of the Oder Region in Wrocław.

I initially read *The first farming societies in the Polish lands...* in the reading room of the Institute of History of Warsaw University, where it was laid out for inspection prior to the public defense of the dissertation. I found it to be an excellent work. In the history of Polish archaeology there had been no more extensive and comprehensive presentation of the origin, settlement development and cultural transitions of the Danubian communities in the Vistula and Oder basins. Part of the merit was owing to the long discussions which Teresa had had with her husband. I remember the great impression the dissertation made on me when I first read it and the feeling that there was some sort of a misunderstanding here – the work had all the qualities of a good habilitation (post-doctoral) thesis while it was to be the basis for a Ph.D.

At the time, I already knew the author of *The first farming societies...* quite well. In Warsaw, we had worked for several months at the same desk, on a shift work schedule. Earlier, Prof. Zofia Podkowińska (1894–1975) had worked at the same desk. After Teresa and Leszek moved to Wrocław we met when they came to Warsaw for Institute meetings and for the holidays, which they liked to spend with the Leciejewicz family in Milanówek, just outside Warsaw. In the years 1972–1976 I travelled several times to Wrocław, first at their invitation,⁵ and later also in connection with a book on the Neolithic workshop assemblages from the Sąspów flint mine, which I was preparing for the Ossoliński Publishing House. There was always an occasion to meet and talk. I was preparing my own doctoral thesis and could not understand why Anna Teresa had not completed her doctoral work earlier, about 1970. Several of her publications from the years 1964–1970 would have made up a very good dissertation devoted to the Linear Pottery Culture in Poland or in the Upper Vistula basin against the background of neighbouring regions (19, 24–26, 30, 31). I mentioned this in one of our conversations. Teresa agreed with me but it was evident the matter was of little importance to her; she never cared about academic degrees and titles.

The second volume of *Prahistoria ziem polskich*, edited by W. Hensel and T. Wiślański, appeared in late spring of 1979. It had already received the prestigious award of the Scientific Secretary of the Polish

Academy of Sciences. The part devoted to the farming communities in the Polish lands, written by Anna Teresa, was very well received and is usually considered the best part of the book (59). Today, at the beginning of the second decade of the 21st century, it is more difficult to see all the assets of Teresa's approach to her subject, in 1979 it was clear she was opening up new horizons. This synthesizing work is undoubtedly the most outstanding of her whole scientific output.

Once her text on the first farming communities had been completed, Anna Teresa returned to her investigations of the Early Neolithic in Silesia. In 1975, she went back to the excavations at Strachów (Fig. 5) and Ciepłowody, Ząbkowice Śląskie district, in order to determine the chronology, character and extent of settlement of the Linear Pottery Culture communities (46–49).

New, wide-area excavations of settlements attributed to the Stroked Pottery Culture, carried out by Jerzy Romanow at the Gniechowice and Stary Zamek sites, Wrocław district,⁶ in the years 1971–1976, produced, quite unexpectedly, the earliest material of Linear Pottery Culture, hitherto unknown in Poland. J. Romanow made his finds available to Teresa and they were partly used by her in her work on the first farming communities in Poland, as well as in her next article (59, 62).

Having an excellent knowledge of the southern cultures in Poland and with her own original analyses, Anna Teresa could present the results of her research on the international arena, as well as participate in discussions at home (55, 61, 73, 83, 92, 95, 106, 119, 130–132, 139).

In October 1980, Teresa was co-organizer of the II International Seminar on Petroarchaeology in Wrocław (66). Since that moment, the study of Neolithic stone tools became another of her research interests and Wrocław, like Poznań, became an important centre for the study of such artifacts (66, 83, 90, 110, 127). The work was made possible owing to the interest shown in this area of archaeology by the Wrocław archaeologist Włodzimierz Wojciechowski and the petrographer Alfred Majerowicz, who both collaborated with Teresa.

The period of Martial Law and the following final years of the People's Republic were a difficult time in Poland. In Wrocław the gloomy atmosphere was brightened by the happenings organized by young people of the Pomarańczowa Alternatywa (the Orange Alternative). Anna Teresa talked with amusement about their unconventional activities. The heavy political atmosphere and stagnation of those years were reflected in the poorer results of many scholars. Teresa's work also slackened and only some of it can be attributed a more permanent value. Among her better articles are those devoted to the oldest phase of settlement of communities belonging to the Linear Pottery Culture in Poland and Lower Silesia (78, 79, 88, 91, 92).

The idea of a broader summary of her own work and that of other archaeologists researching the Neolithic in Lower Silesia, probably came to Anna Teresa in the second half of the 1980s. The shape such a summary would take on evolved in discussions with her husband and reflected the way Teresa understood the early farming communities and the phenomenon of the Neolithic. It also invoked the best models of such works on the subject, both in Polish and foreign literature. Teresa had been interested in settlement processes from an early period of her research work (12, 22). This particular direction in her studies could already be seen in the synthesizing part of her monograph on the Pleszów settlement (25), and was developed in further studies of the Early Neolithic sites in the Upper Vistula basin and continued in her Lower Silesian excavations and her post-doctoral thesis (34, 36, 39, 49, 71, 73, 76, 91, 92, 94, 95, 100, 101).

Her book *Osadnictwo neolityczne w Polsce południowo-zachodniej. Próba zarysu organizacji przestrzennej (Neolithic settlement in south-western Poland. An outline of spatial organization)* appeared in print at the end of 1993 (105). This interesting work tries to determine the spatial organization of communities inhabiting the area of south-western Poland from the middle of the 6th to the middle of the 3rd millennium BC in relation to the environment in this period. Anna Teresa showed which meso- and micro-regions were inhabited by communities of successive archaeological cultures from the oldest phase of the Linear Pottery Culture to the settlement of the Bell Beaker Culture communities. She discussed the natural environment of the inhabited areas, the ways it was exploited by the people belonging to successive cultures, and the size of the settlements. In conclusion, the author presented the complex relations between conditions and forms of settlement and the economy, as well as the cultural development and mobility of the societies studied.

Teresa's post-doctoral dissertation was a monograph devoted to Neolithic settlement in south-west Poland (105). Dr. Anna Kulczycka-Leciejewiczowa received her habilitation degree from the Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences on the 23rd of June 1994. The same year her book was distinguished by the Erazm Majewski prize, awarded by Division I: Social Sciences of PAN. The previous year (1993), Teresa had received the Gold Cross of Merit for her contribution to studies of the Neolithic and to the achievements of the Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences (previously Institute of History of Material Culture). In appreciation of her scholarly standing in the Wrocław scientific milieu, in 1993 she was elected a member of the Archaeological Commission of the Wrocław Branch of PAN and the next year made a member of the Wrocław Scientific Society. Dr. Anna Kulczycka-Leciejewiczowa obtained the position of *Docent* at the Institute in February 1995.

In the following years, Anna Teresa continued to study the subject of settlement archaeology and issues concerning the exploitation of the environment by Neolithic communities (112, 121, 130, 134). Her work devoted to Neolithic settlers in the eastern part of the Middle and Lower Oder region is both useful and highly appreciated (108). No less important is her analysis of the settlement process in monographs of successive Neolithic villages (114, 128, 137).

After completion of her habilitation work, Anna Teresa returned to her study of materials from the excavations at Strachów, the largest project in her rich career as an archaeologist working in the field. Her book: *Strachów. Osiedla neolitycznych rolników na Śląsku (Strachów. Settlements of Neolithic farmers in Silesia)* was published in 1997 (114). Based on the discovered and recorded remains of settlements, Teresa analyzes here the size and spatial structure of successive settlements which she has investigated over the years, discusses the residential buildings and economic infrastructure, conducts an exemplary analysis of numerous fragments of pottery. The work ends with a successful attempt to reconstruct the settlements of successive communities inhabiting the area, their economy and far-reaching relations (114).

Many years of excavations at Strachów and a monographic study of the discoveries made there are among Anna Teresa's most significant scientific achievements (114). The monograph was the basis for her professorial degree.

On November 26, 1998, the President of Poland, Aleksander Kwaśniewski, conferred the title of professor on Anna Kulczycka-Leciejewiczowa. The awards ceremony was held on December 17th of the same year (Fig. 6).

In the second half of the nineties, Anna Teresa became interested in the history of archeology. Since then, it was a new topic of our conversations, in that period largely over the telephone. The article written by Teresa, devoted to Prof. S. Nosek, for whom she held a lifelong affection, confirmed her great potential as a scholar writing about the history of archeology (122). Unfortunately, only a few of her articles were devoted to this field of research (116, 120). Priority was given to descriptions of archaeological materials collected in her young days, during excavations of settlements at Zawarża and Samborzec. A well researched monograph of the remains of a village belonging to a community of the Funnel Beaker Culture in Zawarża (128), augmented by specialized descriptions of particular categories of sources, was published in 2002. The book: *Zawarża. Osiedle neolityczne w południowopolskiej strefie lessowej (Zawarża. A Neolithic settlement in southern Poland's loess region)* was dedicated to the memory of Prof. Stefan Nosek. It was owing to the Professor's kindness that Teresa had been able to excavate this well-preserved site.

Professor Anna Kulczycka-Leciejewiczowa formally retired at the end of 2004. She was then seventy years old and could look back at a very busy life, which she devoted to archeology, including nearly 40 years at the Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences (previously IHKM PAN). Her age and years of work had in no way diminished her passion for science and research (Fig. 7). Together with a group of colleagues from different archaeological centres in Poland, she applied for a new grant. This time for the study of important material from Samborzec, from excavations of settlements of Linear Pottery Culture communities, excavations to which Teresa had, at one time, greatly contributed. The application was successful. The materials were rich and like earlier finds from Zawarża kept in storerooms at the Archaeological Laboratory of the Cracow

Branch of the Institute in Igołomia. Teresa then returned for the last time to work in the Igołomia Palace. The deadline for preparing the monograph was short. Anna Teresa, as always systematic and well-organized, ably led her small team.⁷ We dedicated the book to the memory of Jadwiga Korwin-Kamieńska, head of the Neolithic Expedition of ZAP IHKM PAN, active in the 1960s on the Sandomierz Upland, a close friend of Teresa and well remembered by other members of our team. The monograph *Samborzec. Studium przemian kultury ceramiki wstęgowej rytu (Samborzec. A study of evolution of the Linear Pottery Culture)*, came out on time in 2008 (137).

While this final monograph was being prepared, Teresa still participated in scientific meetings, even wrote articles (136, 138, 139). Her activity was limited by her husband's declining health – his hospital stays, operations. She devoted much time to his care. Professor Lech Leciejewicz passed away unexpectedly on March 23, 2011, during their traditional March holiday in Sopot, in the hospitable house of Aleksandra Szymańska-Bukowska and Zbigniew Bukowski (Fig. 8). Anna Teresa was not able to fill the huge void left by her husband's demise. Less than five months later, a moment of inattention on the way to church led her under the wheels of a car. It was August 13, 2011.

* * *

Professor Anna Kulczycka-Leciejewiczowa is one of those researchers who greatly expanded our knowledge of the first farming communities inhabiting the basins of the Vistula and Oder. She also played a large role in bringing the results of Polish research onto the international arena, through her publications in the congress languages, through participation in international symposiums, seminars and conferences, as well as through a number of meetings with researchers of the Neolithic from abroad visiting Wrocław. In the nature of things, this important sphere of Anna Teresa's activity is only partially documented by the enclosed bibliography of her works.

Teresa participated, among others, in four congresses of the International Union for Pre- and Protohistorical Sciences (UISPP) in Prague (1966), Belgrade (1971), Bratislava (1991), and Forli (1996). Since the XIIIth UISPP Congress in Forli (Italy), she was a member of the 14th Commission of UISPP *Neolithic civilizations of the Mediterranean and Europe*. I will always remember our stay at the Congress in Bratislava in 1991. Sunny days, the wonderful atmosphere, the optimism accompanying Poland's newly regained freedom and Teresa and Leszek cheerful, in full health and strength, inviting a group of participants of the Congress from the Polish Academy of Sciences IHKM for a boat ride on the Danube.⁸ Time passes quickly...

Anna Teresa passed her most productive years with Lech Leciejewicz. In my mind they were always an inseparable pair, two eminent scholars, wise, noble and modest people. Anna Teresa travelling through life and across the country from Tarnopol through Wałbrzych, Krynica, Cracow and Warsaw to Wrocław, finally came to rest, at the end of this long road, next to her husband in the Leciejewicz family grave, in the same year as he, 2011. She was bade farewell on a sunny day in August, by archaeologists who had come from all over Poland, in the old cemetery at Milanówek, near Warsaw. Some of us had been there just a short while before...

Keywords: † Anna Kulczycka-Leciejewiczowa (1934–2011), Polish archaeology, history of archeology, Danubian communities, Zawarża, Samborzec, Strachów

Jacek Lech

Translated by Alicja Petrus-Zagroba

Adres Autora:

Prof. zw. dr hab. Jacek Lech
Instytut Archeologii
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ul. Wóycickiego 1/3, bud. 23
01-938 Warszawa